

ÜRETİM EKONOMİSİ VE TOPLUMSAL ALTYAPI: NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞLAR

Belgin AKSOY*

Atıf/©: Aksoy, Belgin (2018). Üretim Ekonomisi Ve Toplumsal Altyapı: Neolitik Ve Kalkolitik Çağlar, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, Ekim 2018, Cilt 11 Sayı 2 , ss 1475-1495

Özet: Arkeolojinin inceleme alanını oluşturan maddi kültür önemli ölçüde ekonomik etkinlikler ile ilişkili nesnelere oluşur. Bu nesnelere üzerinden geçmiş toplumların rekonstrüksiyonu yapılırken, ekonomik yaşamın da inceleme konusu haline gelmesi kaçınılmazdır. Kıt olan mal ve kaynakların idaresi çerçevesinde gelişen ekonominin Neolitik Çağ ile birlikte hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu açıktır. Bu dönemde kendi kendine yeten, üretim ve tüketim birimlerinin özdeş olduğu bir ekonomik sistem söz konusudur. Bu durum Neolitik Çağ sonlarında yavaş yavaş değişmeye başlar. Suriye ve Mezopotamya bölgelerindeki kültürler birbirleri ile karşılaştırıldığında, maddi kültürde dikkat çeken unsurlarda üretim biçiminin yansımalarını görmek mümkündür. Mezopotamya'nın kuzey bölgeleri, doğal koşullardan dolayı daha fazla risk altında olan bölgeler olması itibarı ile, farklı üretim araçları ve ürünlerin ortaya çıktığı bölgelerdir. Bunların en önemlileri hayvanların süt ve yünü ile birlikte gücünden yararlanılması, sulamalı tarımın gelişmesi ve metal işlenmesindeki yenilikler olarak özetlenebilir. Söz konusu unsurlar Kalkolitik Çağ ile birlikte yayılmıştır. Bu değişim ile birlikte, üretim birimi ile tüketim biriminin birbirine özdeş olduğu haneye dayalı ekonomiler, haraca dayalı üretim sistemlerine doğru evrilmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda karmaşık ve hiyerarşik toplumların ortaya çıkışı anlamına gelmektedir. Anadolu'daki gelişim buna benzer olmakla birlikte, sulamaya daha uygun koşulların mevcut olduğu Suriye ve Mezopotamya'ya göre farklı bir çizgide seyretmiştir. Tarıma dayalı bir büyüme Anadolu yerleşimleri için söz konusu değildir. Ancak bu ortam içerisinde tanımlanan diğer servet biçimlerine sahip feodal merkezlerden söz edilebilir.

Makale Geliş Tarihi:15.08.2018 / Makale Kabul Tarihi: 24.10.2018

Bu makale Turnitin programında kontrol edildi. This article was checked by Turnitin. Bu makale ANARSAN sempozyumunda sunulmuş aynı başlıklı bildirinin tam metnidir.

* Öğr. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü 16059 Bursa.

belaksoy@uludag.edu.tr

Eski Tunç Çağı'nda şekillenmeye başlayan siyasal ve ekonomik yapının Kalkolitik Çağ'da temellerinin atıldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Anadolu, Neolitik, Kalkolitik, Prehistorik Ekonomi

Production Economics and Social Substructure: Neolithic and Chalcolithic

Citation/©: Aksoy, Belgin (2018). *Production Economics and Social Substructure: Neolithic and Chalcolithic*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Symposium of AAHA, Special Issue, Year 11 Volume 2 October 2018, ss. 1475-1495

Abstract: *While using the objects from archaeological context to reconstruct past civilizations, it is impossible not to explore the daily economic activities of past civilizations. With the Neolithic, the economy rose with the management of limited materials and resources, becoming a major part of life. The abovementioned economy is a type of system that is sustainable. It also has equivalent production and consumption units. However, this started to slowly change towards the end of the Neolithic. When comparing cultures from the regions of Syria and Mesopotamia, one can see there are similarities in material culture, which are reflecting the production mode. The northern regions of Mesopotamia possess risks due to natural causes. As a result, they are also regions where different production methods and products stemmed. The most important of these innovations are the uses for animal milk and wool along with irrigation systems and metalworking; these expanded with the Chalcolithic. With this change, economies based on equivalent production and consumption systems, evolved towards a production system based on tributary societies. This resulted in a complex system that relies on hierarchy. The progress in Anatolia is similar, however, the agriculture followed a different path compared to Syria and Mesopotamia. The prosperity of Anatolian towns was not based on irrigated agriculture. The origins of Anatolian urbanization, that took place in the Bronze Age, are feudal centers with wealth based on other secondary products. One can also say that the political and economic mould that started to shape the Early Bronze Age stemmed from the Chalcolithic Era.*

Keywords: *Syria, Anatolia, Neolithic, Chalcolithic, Prehistoric Economy.*

Kültür kavramı son derece geniş bir karşılığa sahiptir. En kapsayıcı biçimde, insan tarafından çeşitli maksatlarla imal edilmiş, her türlü soyut ve somut nesne ve kavramların kültürü oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kültürün varlığı ile birlikte, insanı üreten tek canlı olarak tanımlamak da mümkün olmuştur. Ortadoğu'da günümüzden 11-12 bin yıl önce yavaş yavaş gelişmeye başlayan tarım ve hayvancılık, insanın üreticilik tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Bu şekilde insan artık doğadan yararlanmanın bir adım ötesine geçerek, doğaya etkin müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Bu noktaya gelinceye kadar kendisini kuşatan çevrenin sunduğu şartları kabullenerek yaşamakta; bir başka deyişle bu sistem içinde yer alan unsurlardan biri olarak varlığını sürdürmekteydi.

Ancak Neolitik Çağ ile birlikte, doğanın sunduklarını sistematik olarak manipüle eden insan, bu şekilde bir çeşit "suni" çevre oluşturmuştur. Konutlar, kutsal alanlar veya köy niteliğindeki yerleşim yerleri sadece mekânsal olarak fiziki bir çevrenin şekillenmesine hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda kimi değerlerin ifade bulduğu semboller haline gelmiştir. Arkeologların yapmakta olduğu iş ise çoğunlukla bu kalıntılardan hareketle, geçmiş yaşama yönelik yorumlarda bulunmaktadır. Ancak bu buluntular topluluğu geçmişte bütün canlılığıyla var olmuş bir sistemi canlandırmada ne derece yardımcı olabilir?

Arkeolojik veriler uzun tarihi süreçlerden geçerek belli koşullar altında korunagelmış; deymi yerindeyse geçmişten bir anı gösteren resme ait öğeleridir. İşte bu öğeler yan yana konularak resmin tümü ortaya çıkartılmaya çalışılıyor: yangın geçirmiş bir oda, bu odadaki çanak çömlek, sokağa dökülmüş atıklar, çöp çukurları, günlük hayata ait nesnelere, bazıları uzak bölgelerle ilişkilere işaret eden mallar vs. Bu şekilde bir terk edilmiş, bir yıkımın; belki bir depremin, yangının ya da istilanın anlık bir resmi çekilebilir. Ancak bu anın resmi, esasen dinamik bir sistemi anlamak için yeterli değildir. Toplumlara canlı kılan en temel unsurlardan birisini; üretimi anlayabildiğimiz ölçüde bir toplumun nasıl işlediği konusunda daha geniş bilgi sahibi olabiliriz.

Ekonomik faaliyetlerin etki alanının sosyal yapılanma ile ilişkisi, özellikle Marksist yaklaşımlarda vurgulanmaktadır. Marksist kuram ekonominin işlemlerini sağlayan alt sistemleri (RESİM-1) şu şekilde tanımlar (Bernbeck, 1994, s. 19, Abb. 2): Üretim tarzını belirleyen iki unsur üretimi sağlayan güçler ve üretim koşullarıdır. Üretimi sağlayan güçler ise iş gücü ve üretim

aracından oluşur. Üretim aracını belirleyen ise ürün haline getirilen ve çoğunlukla doğaya ait olan unsur ile bunun üretilmesi için kullanılan nesnelere. Burada birbiri ile ardışık bir ilişkide verilen bu unsurları arkeolojik veriler üzerinden tanımlamada kimi zorluklar olacağı aşikârdır. Disiplinin doğasından kaynaklanan bu durum, araştırmanın merkezine maddi kültür varlıklarını koymaktadır. Bu verilerin tamamı aslında birer ürün olup, teknolojik gelişimin de tanımlanmasını sağlamaktadır. Başka kelimelerle ifade etmek gerekirse, bir kazı sırasında ortaya çıkan her bir nesne, doğrudan bu zincirdeki bir halkaya ya da halkalara işaret eden birer veridir. Örneğin, doğadan edinilen kil ve onun şekillendirilmesinde kullanılan aletler üretim aracını oluşturur. Bu üretim aracı iş gücü ile birlikte; yani çömlekçi ustası ile beraber üretimi oluşturan güçler olarak nitelendirilebilir. İmalatın gerçekleştirildiği koşullar ise üretimin tarzını belirlemektedir. Örneğin çömlekçi ustası herhangi bir yere mi bağlıdır? Kimlerden bu zanaatı öğrenmiştir? Kendi bildiği teknik ve beğeniye uygun ürünleri tek merkezden mi yapıp göndermektedir; yoksa gezgin ve bağımsız çalışan bir zanaatkar mıdır? Bunlar bir araya geldiğinde ise örneğin seri imalat mı, yoksa talebe göre mi çalışıldığını; kısaca üretim tarzını belirleyebilmektedir. Bu soruların cevapları pekâlâ söz konusu toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel dokusu hakkında fikir verebilir. Bu sorulara yanıt almak sadece seramiğin kendisi üzerine, onu kronolojik bir kontekste oturtmak amacı ile yapılan analizler ile mümkün değildir. Arkeolojiyi geçmiş toplumları dinamik bir sistem olarak kavrayıp onun rekonstrüksiyonunu yapmaya yarayan bir disiplin olarak kabul ediyorsak, bu sorulardan kaçınmanın, disiplini dar bir alana sıkıştırdığını da itiraf etmeliyiz.

Prehistorik terminolojide halen kullanılmakta olan dönemlerin, isimlerini ham maddelerden almış olması, üretim faaliyetlerine işaret etmektedir. Gerçi bu bölümlendirmeler öncelikle anlaşılabilirlik uğruna oluşturduğumuz sınırlamalardır; ancak her bir hammadde üretim süreçleri açısından değerlendirildiğinde, farklı yapılanmaların ortaya çıkışını tetiklemiş olabilir. Dolayısıyla aslında sosyo-kültürel birer aşama olarak anlaşılabilirliği mümkündür. Nitekim söz konusu dönemlerin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğine karar vermek, bölgeden bölgeye değişkenlik arz etmektedir. Örneğin çekirdek bölgesinde kabaca İÖ 8000'lere tarihlendirdiğimiz Neolitik yaşayış tarzının perifer bölgelere ulaşmasının birkaç bin yılı bulduğu düşünüldüğünde, kronolojide kapsayıcı kavramların kullanımında dikkatli olunması gerektiği anlaşılır.

Kültür kavramı arkeolojide yaygın olarak kullanıldığı biçimiyle, belirli bir malzeme üzerinden tanımlanır: Örneğin “Samarra”, “Hassuna” veya “Halaf Kültürü” gibi tanımlar öncelikli olarak seramik bezeme geleneklerine işaret eder. İlk bakışta son derece zayıf bir temel olarak algılanan bu kavramın ardındaki yaklaşım şu şekildedir (Bernbeck, 1995, s. 29): Ortak tasavvurlar, ortak toplumsal normlara götürür; bu normlar ise belirli nesnelerin üretimini tetikler. Ancak küçük grupların veya bireylerin tüm bu normlardan sapmaları da, belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Örneğin artık etnolojide kültürler arasında net sınırlar olmadığı düşüncesi ağır basmaktadır (Bernbeck, 1995, s. 29).

Bir arkeolojik kültürün tek bir malzemeye dayanılarak tanımlanmasındaki zayıflığa işaret eden Bernbeck, buna ek olarak arkeolojik kontekstlerde aranması gereken iki ölçüt daha öne sürer (Bernbeck, 1995, s. 25): öncelikle maddi kültür içerisinde zaman ve mekan bakımından büyük ölçüde örtüşen ve tasavvur dünyasına ait başka eser grupları da aranmalıdır. Bu çeşitlilik, söz konusu zaman dilimi ve coğrafi birim içerisinde, uzmanlaşmış belli üreticilerin ürünlerinin tercihine işaret eder. Yerleşim planları, mimari formlar, duvar resimleri vb buluntu türleri tasavvurlardaki ortak nitelikleri ortaya koyar. İkinci ölçüt ise aynı kültür çevresi içinde tanımlanan topluluk ya da toplulukların sadece tasavvurlarının değil, davranışlarının da benzerliğinin ortaya konmasıdır. Bu noktada ekonomik faaliyetlerin birer göstergesi olarak kemik, bitkisel kalıntılar veya taş aletlerin niteliği önem kazanmaktadır.

Mezopotamya'nın kültürel gelişimi, büyük ölçüde üretim biçimlerinin yahut ekonomik sistemlerin tarihi olarak sunulabilir. Neolitik ile birlikte, insanın hayatta kalma stratejilerini daha fazla değişkene bağlayarak ilerlediğini görmekteyiz. Bu dönemde, toplumsal üst yapı ve onu ayakta tutan ekonomik alt yapının devamlılığını mercek altına almakta yarar vardır. Paleolitik toplulukların sürdürdükleri yaşam stratejileri, toplulukta karmaşık bir yapılanmayı lüzumlu kılmaz. Neolitik yaşam tarzında ise karmaşık ve çok katmanlı bir üretim sistemi mevcuttur. Değişmez yasalara bağlıdır; ekim ve hasat sadece belirli zaman aralıklarında yapılabilir; toprak ve iklim asgari şartlara uyuyor olmalıdır; iş gücünün dağılımı ve harekete geçirilmesi Paleolitik topluluklara göre çok daha karmaşık örgütlenme gerektirebilir. Neolitiğin hayatta kalmayı emniyete aldığı söylenebilir; ancak neticede bu emniyet insanları daha bağımlı hale getirirken, sosyal yapıyı da esneklikten uzaklaştırmış olmalıdır.

2. Dünya Savaşı sonrasındaki yaklaşımlar, tarım ve hayvancılığın ortaya çıkmasını doğrusal bir neden ve sonuçlar dizisi içinde değerlendirmiştir: Buzul çağı sonrasında değişen doğal koşullara adapte olmaya çalışan insan, bunları yeni bir hayatta kalma stratejisi olarak geliştirmiştir (Childe, 2006, s. 46-53). Konuyu sadece doğanın dayatmasına karşı yeni bir strateji gerekliliğine indirgeyen bu modeller her ne kadar postprosesualist eleştirilerin hedefi olsa da, tarımsal hayatın bildiğimiz biçiminin ortaya çıkışı, birbiri ile çok yönlü ilişki içerisindeki, çok sayıdaki etkenin dahil olduğu karmaşık bir süreçler bütünüdür (Diamond, 2005, s. 104-113).

Arkeolojik araştırmalarda seramik ya da başka ürünlerin üretim aşamaları hakkında doğrudan buluntulara ulaşmak mümkündür. Ancak aynı şeyi tarımsal üretim aşamaları için söylemek son derece güçtür. Gerçi hangi kültür bitkilerinin ne zamandan itibaren ortaya çıktığı, ya da hangi hayvanların ne zaman evcilleştirildiği biliniyor; ancak bu tip bir üretim eyleminin, toplumsal düzlemlere etkisini kestirmek, buluntuların kendisini konuşmaktan çok daha zordur. Örneğin hayvanların evcilleştirilmesini başka bir bakış açısından değerlendirdiğimizde, arkeologların faydacılık ilkesinden çok uzaklaşmadıkları söylenebilir. Neredeyse bütün kazı yayınları saptanabilir nesnelere tanımı ve istatistiki dağılımlarını içermektedir. Ne var ki üretimi gerçekleştiren insan ya da toplulukların kültürel geri planlarına ait değerlendirmeler çoğunlukla bu katalog bilgilerinin arasında kaybolur.

İnsanlığın en uzun aşaması olarak kabul edilen Paleolitik Çağ'da, hayatta kalmak için avcılık ve toplayıcılığın dışında bir seçenek bilinmemekteydi. Bugün halen dünyanın farklı yerlerinde, küçük gruplar halinde ve yerleşik olmayan yaşamlar sürdüren avcı ve toplayıcılar söz konusudur. Buna bağlı olarak gözümüzde canlanan toplumda, yiyecek temini insanların vaktini alan en önemli etkinliktir. Günlük hayatta kullanılan nesnelere sadece temel gereksinimleri karşılar. Henüz sosyal tabakalaşmanın varlığına işaret eden bir nesne çeşitliliğinden söz etmek zordur. Bu topluluklar bizim tahayyülümüzdeki zorlu hayat şartlarına rağmen, bugün bizler için birer muamma olan mağara resimlerini bundan neredeyse 25-30 bin yıl önce yapmaya başlamışlardır.

1990'larda Göbeklitepe'nin keşfi uygarlığın gelişimini doğrusal bir çizgide modelleyen yaklaşımları önemli ölçüde revize etmiştir. Şöyle ki, henüz metal teknolojisine sahip olmayan avcı ve toplayıcı topluluklar için son derece

şaşırtıcı nitelikte anıtsallık taşıyan Göbeklitepe, bir tapınım alanı olarak nitelendirilir (Schmidt, 2007). Bu merkezin planlamasından başlayarak oradaki eserlerin yapım sürecinin tamamı, dönem koşulları için karmaşık olarak nitelendirilmeyi hak etmektedir. Çok sayıda katılımcının bir araya gelmesi ile gerçekleşebilecek bir eserin ortaya konulması, o güne kadar “kabile” olarak tanımlanan bu avcı ve toplayıcı kültürlerin, örgütlü bir işbölümünü gerçekleştirdiklerini kanıtlamaktadır. Henüz hiyerarşik toplumsal yapılanmalar için çok erken olsa da, topluluk içinde işbölümü ile şekillenen uzmanlaşmanın var olduğunu düşünmek yerinde olur.

Bu nedenle üzerinden toplumsal gelişimi tanımladığımız örgütlenme ve tabakalaşma gibi olguları, üretim ekonomisinin gelişine bağlamak için çok sağlam dayanaklar olduğu söylenemez. Öte yandan bu yeni yaşam biçiminin, mevcut toplumsal altyapıyı daha karmaşık hale getirdiğini de kabul etmek durumundayız. Günümüz algısı ile bakıldığında Neolitik Çağ bir ilerleme olarak görülür. Ancak yerleşik hayatın getirdiği hijyenik koşullar, tarımın gerektirdiği ağır fiziksel çalışma ve glikoz tüketiminin artmasına bağlanan sağlık sorunlarının ortaya çıkışı dikkate alındığında (Larsen 1995), bu yaklaşım tartışmaya açık bir görünüm sergilemektedir. Bitkilerin ekilip biçilmesi ne bilinçli bir tercih, ne de tam anlamıyla bir keşiftir; sonuçları hesap edilmeksizin yapılan tercihlerin bir yan ürünüdür (Diamond, 2005, s. 105-106).

Arkeoloji literatürü insanın gıda üretmeye başlamasını, yukarıda da işaret edildiği üzere yeni koşullara ayak uydurmak için geliştirilen bir strateji olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu yeni koşullar alışıldık şekilde gıda sağlanmasını zorlaştırmaktaydı. Ekonomistlerin ekonomiyi tanımlarken kullandıkları ifade de tam olarak burada yatar: Ekonomi, kıt olan mal ve kaynakların idaresi çerçevesinde şekillenen bir kavramdır (Menger, 1968). Bu perspektiften bakınca insanın avcılık ve toplayıcılık döneminde av hayvanlarında ya da bitkisel gıdalarda ortaya çıkan kıtlıklara karşı, kaynak idaresinden söz etmek mümkün değildir. Zira insanın doğaya bu tür bir müdahalesi söz konusu değildir. Ne zaman ki insan hayvanların peşinden koşmak yerine, onları gerektiğinde tüketmek için beslemeye başlamıştır, o zaman hem bir kaynak idaresinden, hem de doğal olana müdahaleden söz edebiliriz. Böylece tarım ve hayvancılığın; yani doğrudan kaynakların idare edildiği bir yaşam biçiminin ortaya çıkışı ile birlikte bir ekonomik hayattan söz etmek mümkündür.

Erken Neolitik yerleşimlerinin ortak özelliği, beslenmenin ağırlıklı olarak av hayvanları ve toplanan bitkilere bağımlı olmasıdır. Yerleşim içinde bulunan hayvansal ve bitkisel kalıntılar pek çok buluntu yeri için bu durumu doğrulamıştır. Ancak Neolitiğin daha gelişkin aşaması olan Çanak-Çömlekli Neolitik'te, artık kesin bir şekilde tarımsal üretim ve hayvancılığın hayatta kalmaya yönelik temel etkinlik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönem aynı zamanda Neolitik yaşam tarzının adeta bir patlama yaparak farklı bölgelere yayılması ile de dikkat çeker. Batı Anadolu'da herhangi bir ön süreç ya da deneysel aşama yaşanmaksızın tarımsal üretime ve hayvancılığa geçilmiş olması, bu bilginin gelişmiş biçimi ile bu bölgelere transfer edildiği izlenimini vermektedir. Öte yandan tarım ve hayvancılığın ilk olarak ortaya çıktığı bölgelerde yerleşik hayatın, Çanak-Çömlekli ve Çanak-Çömleksiz Neolitik arasındaki geçişte önemli ölçüde gerilemiş olması da cevap bekleyen sorulardan birisidir.

Üretime geçilen bu erken dönemdeki yaşayış için belirleyici bir tanım yapmak gerekirse, kendi kendine yeten ekonomiler olmasının altı çizilmelidir. Obsidyen temini bir tarafa bırakıldığında, bunların tamamen kendi içlerine dönük üretim birimlerinden oluşan kapalı sistemler olduğunu kabul etmeliyiz. Bu tanımlı yapmayı mümkün kılan ölçütler arasında öne çıkan unsurlar şunlardır:

- 1- Üretim fazlasına işaret eden büyük depoların olmayışı,
- 2- Günlük hayatta kullanılan nesnelerin yerelliği,
- 3- Sosyal statü farklılıklarına işaret eden yapı ve diğer bulguların belirsizliği.

Bu üç kriter geçim ekonomisinin tanımlanmasını mümkün kılar. Bu sistemle yaşayan topluluklarda her hane kendisi için üreten bir birimdir. Hane temelli üretim biçimi olarak nitelendirilebilen bu sistem, Neolitik Çağ'ın uzun bir kısmında etkili olan üretim biçimidir. Bu bağlamda bir haneden söz ederken hangi ölçütler aranmalıdır? Bernbeck (1994, s. 28-29) bu sosyal birimin tanımını üç koşula bağlar: Bunlardan ilki ortak mekanda bir arada ikamet edilmesidir. İkincisi burada üretim süreci çerçevesinde bir işbölümü olmasıdır. Son olarak ise, sosyal normların kuşaktan kuşağa aktarıldığı hücreler (Zelle der sozialen Reproduktion) olmaları, hanelerin ayırıcı özelliklerindedir. Ancak üretim bağlamında bir hanede, üretim ile tüketiminin birbirine denk olması, haneye dayalı üretim biçiminin en temel özelliğidir. Daha farklı bir ifade ile, hane üzerinden tanımlanan üretim birimi,

tüketim birimiyle özdeşdir. Bu üretim biçimi, bu hali ile, bugün dahi yeryüzünde karşımıza çıkmaktadır.

Haneye dayalı üretim sisteminde yaşayan topluluklar sosyal ve ekonomik bakımdan da kimi uygulamaları ile dikkat çekerler. Ticaret ilişkileri ele alındığında özellikle Erken Neolitik'ten beri dikkat çeken uzak bölgeler ile ticaret, ilk bakışta sanıldığı gibi gelişkin bir ağ üzerinden gerçekleştirilmemektedir. Tarıma geçişte gelişkin aşama olan Çanak-Çömlekli Neolitik'te Ortadoğu'daki ortalama yerleşim büyüklüklerinin bir hektarı geçmediği gibi, etnografik araştırmalar ışığında, bu tip toplulukların üreme devamlılığı için dış evliliklere yönelme eğiliminde olduğu gözlenmiştir (Bernbeck, 1994, s. 39; 41).

Bölgedeki Geç Neolitik Çağ'ı temsil eden Hassuna Kültürü'nde konutlar, Yarımtepe örneğinde de (Merpert ve Munchaev 1987) görülebileceği gibi, iki-üç odadan oluşan yapılardır (RESİM 2). Ancak ilginç olan şey bu mekânların hiç birinde günlük hayata yönelik faaliyetlere işaret eden kalıntılara rastlanmamış olmasıdır (Bernbeck, 1994, s. 238-243); bu tip faaliyetlerin yürütülmesi için gereken düzenlemeler ortak dış mekânlarda bulunmaktadır. Ortak kullanıma ve tüketime işaret eden bir diğer bulgu ise birden fazla aile için olduğu anlaşılan tahıl depo yapılarıdır.

Haneye dayalı üretim sistemi Neolitik Çağ'ın sonlarından itibaren dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu dönüşüm Halaf Kültürü'nde kendisini gösterir. Bu dönüşümde artık üretim birimi ve tüketim birimi arasındaki denklik ortadan kalkmaya başlamıştır. Yerleşim dağılımlarındaki değişim ilk dikkat çeken unsurlardan birisidir. Geç Neolitik'in en iyi incelendiği bölgelerden birisi olan Suriye'de yapılan araştırmalar, farklı tipte yerleşimleri ortaya koymuştur (Akkermans ve Schwarz, 2004, s. 158-159): Yerleşimler, Batı Suriye'den başlayıp, Güneydoğu Anadolu ve Zagros kenarlarına uzanan geniş bir bölgede, tepelik alanların kıyısındaki açık düzlükler ve vadi tabanlarında konumlanmaktadır. Fırat Havzası'nda az sıklıkta yerleşimle karşılaşılır. Ancak Yukarı Habur ve Balih gibi Kuzey Suriye'nin başka bölgelerinde, bu döneme ait yerleşim sayısı önceki dönemlerle karşılaştırıldığında büyük bir sıçrama göstermektedir. Yerleşimler tarım için uygun yağış alan bölgelerde, fakat suya yakın yerlerde konumlanmaktadır. Ayrıca daha önce yerleşimin görülmediği kimi alanlarda yeni yerleşimlerin de kurulduğu anlaşılmaktadır. Benzer durum bu kültürün yayıldığı Anadolu ve Mezopotamya'da da mevcuttur. Bazı bölgelerde 10-15 hektar gibi büyüklüklerde yerleşimler

bulunmaktadır. Ancak Halaf yerleşimlerinin çoğunun büyüklüğü 0,1-1 hektar arasında değişmektedir. Bu tip yerleşimlerdeki kültür tabakalarının dolgu kalınlığı bir yahut iki metreden fazla değildir. Bu durumda bunların sezonluk ya da kısa ömürlü yerleşim birimleri oldukları akla gelmektedir (Akkermans ve Schwarz, 2003, s. 103-109). Yakından incelendiğinde küçük yerleşimlerin avcılık üzerinde uzmanlaştığı, büyük yerleşimlerin ise yukarıda değinilen şekilde tarıma dayalı bir geçim ekonomisine sahip oldukları görülür. Bundan yola çıkarak Halaf topluluklarında iki farklı grubun var olduğunu söylemek mümkün görünmektedir (Bernbeck, 1995, s. 38-39). Bu gruplaşma bir bakıma karmaşık toplumsal yapıların ilk adımları olsa gerektir.

Halaf yerleşimlerinin çeşitlilik, nitelik ve bunlara bağlı olarak toplumsal yapıları hakkında kimi yorumlar mevcuttur. Örneğin sadece mevsimlik konaklama için kullanıldığı düşünülen yerleşim birimlerinin varlığı, göçebelik olasılığını ortaya koymaktadır (Akkermans ve Duistermaat, 1996). Bu tarz yerleşimlerin ortaya çıkışı ile ilgili diğer bir incelemeye göre, merkez (focal site) olarak nitelendirilen yerleşimlerdeki toplulukların, zamanla çevrede uydu yerleşimler oluşturdukları ve bunlar arasından bazılarının zamanla uydu olmaktan çıkıp, birer merkez yerleşim haline geldikleri şeklinde görüşler de mevcuttur (Bernbeck 2012, s. 56-57).

Buna benzer bir durum, her ne kadar kronolojik olarak tam bir örtüşme göstermese de, benzer bir sosyo-ekonomik gelişime işaret eden Ilıpınar'da görülür. Ilıpınar vb bir yerleşim yeri olarak değil bir kamp alanı olarak nitelendirilmektedir (Roodenberg, 2012, s. 231-233). Aslında bir "uydu" yerleşim olduğu düşünülmektedir (Roodenberg, 2012, s. 231). Ancak bu aşama için yakınlarda bir ana merkezin halen bulunmamış olması, iyi araştırılmış olan Yukarı Mezopotamya için vardığımız yargının bir benzerine Kuzeybatı Anadolu için varmamızı güçleştirmektedir.

Yerleşim biçimlerindeki çeşitlenme ve mimarideki kimi hususlar göçebelğe yahut yarı göçebe toplulukların varlığına işaret etmektedir. Bu durumda tarım ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan besiciliğin, belli bir topluluğun uzmanlık alanı haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda kırsal göçebelik kavramını sosyal boyutu ile birlikte değerlendirdiğimizde, şu hususlar dikkat çeker (Khazanov, 1994, s. 16): Bu, her şeyden önce bir ekonomik faaliyet biçimi olup, tüm yıl boyunca, kapalı alanlar kullanılmaksızın sürülerin otlaklarda tutulmasını gerektirir. Ayrıca kırsal göçebe bir topluluk belirli otlak alanları içerisinde dönemsel hareketlilik içinde yaşmalıdır. Bu yer

değiştirme hareketine topluluğun tamamı ya da büyük bölümü katılıyor olmalıdır. Bu şekilde göçlerden daha farklı bir hareket söz konusudur. Son kriter olarak, pazar ekonomisinin taleplerine göre değil, tamamen geçim temelinde şekillenen bir üretim biçimi olması gerektiğini belirten Khazanov, daha sonra bu kriterlere iki tane daha ekler (Khazanov, 2009, s. 120): Kırsal göçebelerin toplumsal örgütlenmeleri akrabalık temeline dayanmakta olup, Avrasya ve Ortadoğu örneklerinde, gerçek veya kurgusal soy ağaçları ile segmenter sistemleri de içermektedir. Son olarak kırsal göçebelik, mobil yaşam tarzı, sosyo-politik özellikler ve diğer faktörlerle ilişkili bazı kültürel özellikleri ifade eder. Kırsal göçebelikle yaşayan toplulukların hiyerarşik örgütlendikleri ve savaşçı niteliklere sahip oldukları konusu özellikle Kalkolitik Çağ sonlarından itibaren Avrupa'da araştırılan örneklerle ortaya konmuştur. Bu durumun en önemli nedeni bu üretim biçiminin ortaya çıkardığı zenginliğin; yani hayvan sürülerinin saldırıya açık olup kolayca çalınabilmesidir ki, böylece erkek merkezli sosyal organizasyonların ortaya çıkışı kolaylaşmış olmalıdır (Anthony, 2007, s. 137-138).

Nesneler sosyal yapıdaki değişikliklere işaret edebilir. Örneğin mühür kullanımındaki artış her ne kadar öncelikle mülkiyet kavramını düşündürse de, aslında yerel güçlerin doğuşunun da habercisidir. Şöyle ki, mühür kullanımına paralel olarak depolama amaçlı yapıların yayılması üretim artışını gösteren bir diğer veridir. Elbette tarımcı topluluklar her zaman kış için ürünlerini depolamaktaydılar, ancak bu amaçla oluşturulan mekanların büyümesi bu dönemde artı ürün elde etmeye yönelik bir çaba olduğuna da işaret eder. Söz konusu yerel güçler, özellikle toplanan ürünlerin yeniden dağıtılmasında rol oynamaktaydılar. Haneye dayalı ekonomik sistemin haraca dayalı sisteme dönüşmesi tam olarak da bununla ilgilidir. Bu bağlamda Halaf yerleşimlerinde bireysel kullanım ile ilişkilendirilebilecek mekanları ayırt etmenin zorluğu da (Frangipane, 2007, s. 156-157), bu toplumsal düzenin maddi kültürdeki dışavurumudur.

Bu dönemdeki bir diğer dikkat çekici değişiklik olan seramik üretimi de bu bağlamda ele alınması gereken bir veri grubudur. Halaf seramiği boya bezemeli bir seramik çeşidi olarak dikkat çekmektedir. Ancak Kalkolitik Çağ, Ön Asya'nın sadece bu bölgesinde değil, aynı zamanda başka bölgelerinde de bezemeli seramik üretiminin bir artış gösterdiği dönemdir. Birbirinden son derece uzak olan bölgelerde neredeyse eş zamanlı olarak böyle bir beğeni gelişmesi bir tesadüften daha fazlası olmalıdır. Ürünün göze hitap eden yanının geliştirilmesi, o ürünü belli bir prestij nesnesi haline getirmesi

beklenebilir. Bu aynı zamanda imalatta daha fazla zaman ve emek harcanması anlamına gelmektedir ki, hiç kuşkusuz bu da ürüne işlevin önüne geçen bir artı değer kazandırır.

Bunu takip eden Samarra Kültürü'nde durumun daha farklı olduğu görülür (Bernbeck, 1994, s. 240-247); Konutlar yemek hazırlama gibi gündelik hayata yönelik etkinliklerin yapıldığı mekânlardır. Tell es Sawan örneğinde görüldüğü gibi, ortak mekan olarak nitelendirilebilecek alanlar çok değildir; iç mekanlar daha özenli bir görünüm sergiler (RESİM 3). Ayrıca yerleşimlerin korunmalı olması da bir diğer dikkat çeken husustur. Bu durum Mezopotamya'nın daha güneyde kalan bu bölgesinde değişen üretim koşulları (daha büyük aileler) ve araçları (sulama) ile ilgilidir (Bernbeck, 1994, s. 246).

Samarra Kültürü'nde savunma, Halaf/Hassuna kültürlerinde ise tahıl depo yapılarının "kamusal" nitelik taşıdığı görülür. Buradan yola çıkarak iki farklı kültürün risk yönetimleri hakkında kimi fikirler yürütmek mümkündür. Bernbeck'e göre haneye dayalı üretim biçimlerinde, üretim birimleri ayrıca fazla üretim yapmaya zorlanmamakla birlikte, beklenmeyen durumlara karşı tedbiren bir miktar fazla ürün depolamaya devam eder. Bunların bir kısmının kolektif depolarda saklanması, topluluk içinde çıkabilecek anlaşmazlıklardan kaçınmanın bir yolu olabilir (Bernbeck, 1994, s. 246). Her evin ekonomik olarak bağımsız görüldüğü Samarra topluluklarında ise yukarıda da işaret edildiği gibi, üretim araç ve koşullarındaki iyileşme, olağan riskleri en aza indirmiş, böylece ürün fazlasının paylaşımını düzenleyen sosyal mekanizmalar ortadan kalkmıştı. Öte yandan üretim fazlasındaki artış ve bunun saldırılara neden oluşturması dolayısıyla, ortak büyük depo fikrinden uzaklaşmış, buna karşın ortak savunma stratejisi olarak savunma sistemlerinin inşası önem kazanmıştır (Benbeck, 1994, s. 246-247).

Doğal koşullar da bu gözleme dahil edildiğinde, sulamalı tarımdan başka seçeneğin olmadığı Samarra Kültürü yayılım bölgesinde, tarımsal faaliyetler hiç kuşkusuz çok daha karmaşık bir çalışma sürecini zorunlu kılmaktaydı. Buna karşın yağmura bağımlı olarak tarım yapılan kuzey bölgelerinde tarım ve hayvancılığın daha fazla riskle karşı karşıya olması, yaşamı sürdürmeye yönelik stratejilerin daha esnek yapılanmalarını gerektirmiş olmalıdır. Bu durumda bir topluluk içinde dinsel, kültürel yahut etnik vb. nitelikte çok çeşitli mekanizmalar olması beklenir. Ancak bu mekanizmaların işleyişinin gerek üretim süreçlerinde, gerekse bu süreçler içerisinde ortaya çıkan

sorunların çözümünde oynadığı rolleri kavramak, bu toplumların yapısını anlamayı kolaylaştıracaktır.

Üretim süreçlerini etkileyen koşullar bellidir. İklimsel salınımlar bu koşullar arasında ilk akla gelen unsurdur. Bunun kadar önemli bir diğer etken ise işgücüdür. Örneğin salgın hastalıklar veya deprem gibi doğal felaketlerin etkilediği bir ortamda bir süreklilikten söz edilemez. Bunun dışında kaynakları elde etmek her zaman mümkün olmayabilir. Ancak özellikle etnografik incelemeler ortaya koymuştur ki, bu topluluklar her ne kadar bugünün perspektifi ile ilkel olarak nitelendirilen bir teknolojiye sahip olsalar da, kıtlık zamanları tolere edebilecek sosyal mekanizmalara ve diğer uygulamalara uzak değillerdi (Diamond, 2016; Halstead ve O'Shea, 2004).

Arkeoloji literatürüne "İkincil Ürün Devrimi" olarak geçen sürecin (Sherratt, 1981), kritik ekolojik dengelere sahip Kuzey Suriye/Güneydoğu Anadolu bölgelerinde başlayarak, zamanla Eski Dünya'nın diğer bölgelerine yayılması, bu geri planla beraber okunmalıdır. İkincil ürün kapsamına giren ürünlerin başında, hayvanlardan farklı şekilde yararlanma gelir. Neolitik topluluklar için hayvanlar öncelikli olarak sadece et tüketimi için tutulan canlılar iken, Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik'ten itibaren süt ve olasılıkla başka süt ürünlerinin üretimi, hayatta kalma şansını yahut yaşam kalitesini artıran bir gelişmedir. Şimdiye kadar sütün bilinçli bir şekilde toplandığına dair en erken veriler, Bursa'daki Barcın Höyük'ten gelmektedir (Özbal ve diğ., 2010). Bu yeni ürünün tarım ve hayvancılığın çekirdek bölgesi olan Bereketli Hilal bölgesinden bağımsız olarak geliştiğini düşünmek için yeterli bir veri henüz yoktur. Ancak hayvancılığın genel olarak Ortadoğu'dan Avrupa'ya doğru sıçrayışında, doğal ortamı bu bölge olan hayvanların (koyun ve keçi) rol oynadığı düşünüldüğünde, süt üretiminin tersine bir istikamet izlediğini iddia etmek için ortada bir neden görünmemektedir.

Hayvan gücünden faydalanılması, bu dönemin bir diğer önemli gelişmesidir. Özellikle sabanın çekilmesi, tarımsal üretimde sulama ile birlikte verimliliği artıran teknolojilerden birisidir. Arkeolojik kazılar maalesef bu yeni keşfin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili birincil veri sunamasa da, gerek çeşitli görsel tasvirler, gerekse metinler sayesinde, traktörün prototipi olarak nitelenebilecek bu yeni icadın, Sümerler tarafından İÖ 4. binde bilinmekte olduğu anlaşılmaktadır (Sherratt, 1981, s. 263-264). Dolayısı ile hayvanın tarımda iş gücü olarak kullanılmasını İ.Ö. 5. bine kadar geri götürmek, çok da yanlış olmasa gerektir.

İkincil Ürün kategorisinde dolaylı olarak değerlendirilmesi gereken bir diğer konu, metal teknolojisinde yaşanan gelişmedir. İnsanın doğadaki hammaddeleri kullanması elbette oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Fakat metal bundan önceki doğal kaynakların kullanımından çok daha farklı bir işlenme sürecine sahiptir. Bakırın ve minerallerinin soğuk dövme tekniği ile Erken Neolitik'ten beri kullanıldığı bilinir. Ancak ergitme tekniğinin işin içine girmesi ile birlikte, çok daha karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkmıştır. Cevherlerin tanınması, yüksek sıcaklıkta ayrıştırılması, ardından çeşitli formlarda işlenmesi oldukça karmaşık bir üretim zinciridir. Maden kaynakları genellikle dağlık alanlarda bulunan bir zenginliktir. Özellikle büyük miktarda yakıt kullanılarak gerçekleştirilmesi mümkün olan ayrıştırma ve döküm işlemleri düşünüldüğünde, bu kaynakların keşfinden kullanımına uzanan süreç içerisinde çok katılımcının yer aldığı bir ilişkiler ağı olduğu açıktır. Bu denli zahmetli bir işe kalkışılmasının ardındaki en önemli neden, bu yeni hammaddenin önemli avantajlar sağlıyor olmasıdır. İnsanın madenlerin farkına varması ve bunu kullanması başlangıcı Neolitik Çağ'a kadar indirilen bir süreçtir. Erken Neolitikteki başlangıcından Eski Tunç Çağı ortalarına kadar uzanan zaman dilimi içerisinde bu teknolojinin gelişimi beş aşamada incelenmektedir (Yalçın 2003, s. 538). Bu aşamaların ilk üçünde madencilik, daha çok küçük ölçekteki aile temelli ekonomik birimlerde yerini almış, ancak Geç Kalkolitik'te kazanılan ivmeyle birlikte bölgeler arası ticarete giderek artan bir ağırlık kazanmıştır. Bir diğer husus da madenciliğin toplumsal değişimleri tetikleyen bir teknoloji olup olmadığıdır. Madenin ilerleyen dönemlerde önemli bir rol oynadığı yadsınamaz. Ancak madenciliğin bir kültür oluşturmasından ziyade, bir kültürün madenciliği kendi bünyesinde oluşturması daha kabul edilebilir görünmektedir (de Jesus 1980, s. 105). Bu durum, Yalçın'ın yukarıda değinilen görüşleri ile de örtüşür. Nitekim bölgeler arası ilişkilerde metalin bir ticari nesne haline gelmesi ancak Geç Kalkolitik Çağ'da mümkün olmuştur. Fakat bunun en önemli nedeni, Güney Mezopotamya'daki müreffeh toplumların hammadde ihtiyaçlarıdır. Bu bağlamda Mezopotamya'daki refahın esasen tarım kaynaklı olduğu; bu refah sayesinde bölgenin kendi kültürü içerisinde belli bir metal geleneği geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Kalkolitik Çağ ekonomisindeki bu faaliyet çeşitliliği özellikle Mezopotamya'nın kuzeyinde kendini belli eder. Bu alanın ekolojik bakımdan kritik bir bölge olduğu açıktır. Yıllık 200 mm'lik yağış ortalaması sulamasız tarım için gerekli olan alt sınırdır. İklim salınımlarının etkileri bu bölgelerin

tarımı için çok daha ağır sonuçları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla burada yaşayan toplulukların alternatif strateji arayışları içerisinde yeni keşifler yapmaya yönelmeleri, yahut riskleri en aza indirmek adına ürün çeşitlendirmelerine gitmeleri, ikincil ürün devrimini tetiklemiş olmalıdır. Servet ve mülk kavramının geniş içerikler sergilemesi ile birlikte karmaşık sosyal sistemlere geçiş süreci hızlanmış olmalıdır.

Anadolu'da bu zaman aralığının nasıl yaşandığı sorusuna gelince, ikincil ürüne dayalı üretim ekonomisinin en önemli iki unsuru için Anadolu'nun ideal koşullara sahip olduğu görülür. Ancak Neolitik ve Kalkolitik Çağlar arasındaki ayırıcı ölçüt sadece bakır olarak alındığında, esasen Anadolu genelinde büyük bir değişimden söz etmek zordur (Sagona ve Zimanski, 2009, s. 124). Bununla birlikte, İÖ 6000 ve 5500 arasında tarihlendirilen Erken Kalkolitik'te -Mezopotamya'da da görüldüğü gibi bezemeli seramik geleneğinin yayılması dikkat çeker. Bu dönemde özellikle tarımsal yaşamın oturması ile ulaşılan refahın, bu refahın uzağında yaşayan ve henüz yerleşik hayata geçmemiş toplulukların hedefinde olduğu düşünülmektedir (Duru, 2008, s. 8).

Ancak kültürdeki büyük değişim daha çok Orta Kalkolitik Çağ'da, yani İÖ 5500'lerden itibaren girilmiş olan dönemdedir. Bu değişim özellikle ekonomik düzlemde görülmektedir. Hayvancılığa bağlı bir refah ve servet tanımı bu dönemde Anadolu için yapılabilmektedir (Arbuckle, 2012). Bu durum Anadolu'daki karmaşık toplumların ortaya çıkma süreci açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. Kalkolitik, sergilediği bu ekonomik çeşitlilikle birlikte, kentsel toplumların ortaya çıkışına uzanan yolun açıldığı dönemdir. Kentsel toplumların en erken örnekleri ile karşılaştığımız Güney Mezopotamya ile Anadolu'daki kentleşme süreçlerindeki temel fark ekonomik yapıdan kaynaklanmaktadır.

Childe, insanları karmaşık sosyal sistemler kurmaya iten şeyin, yaşadıkları ortamın meydan okuyuşlarına ancak topluca ve organize olarak karşılık verebileceklerini savunur (Childe, 1951, s. 87-91). Buna gerekçe olarak, aslında adı geçen alanların yaşam için çok da ideal alanlar olmadıklarını savunur. Fakat günümüzde büyük merkezlerin ortaya çıkışını kaçınılmaz yapan nedenler üzerinde üç ayrı yaklaşımdan söz edilir. Bunların her biri kentlerin öne çıkan özelliklerinden birini vurgulamaktadır (Van de Mieroop, 1997, s. 24): Bunlardan ilki, törensel gerekçelerin insanları büyük merkezler oluşturmaya ittiğidir. Erken dönem Mezopotamya kentlerinde tapınağın

oynadığı merkezi rol, bu gerekçeyi destekler niteliktedir. İkinci yaklaşıma göre ticari nedenler, yani mal ve hizmet değişiminin gerçekleştiği merkezlerde kentleşmeye doğru bir gelişim başlamıştır. Son olarak “redistribution”, yani ticari malların yeniden dağıtımının düzenlendiği merkezler bu gelişimin çekirdeğini oluşturmuştur.

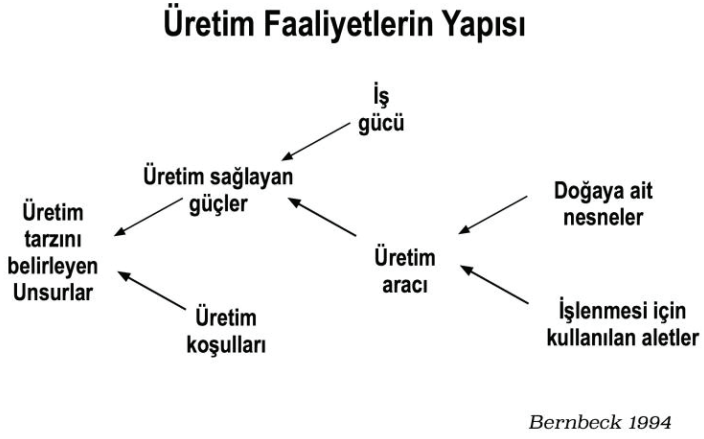
Anadolu’da yerleşim gelişimine göz atacak olursak, burada büyük olarak kabul gören yerleşimlerin, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermekte olduğu anlaşılır. Ancak en büyük Anadolu yerleşimleri dahi, Mezopotamya ölçeğindeki büyük merkezlerin yanında oldukça küçük kaçmaktadır (Çevik, 2007, s. 136, fig. 5). Bu fark, sulamalı tarımın Mezopotamya ve kısmen Güneydoğu Anadolu’da yaygın olarak kullanılması ile ilişkili olabilir. Risk unsurunu bu denli azaltmayı başaran merkezlerde nüfus artışı, buna bağlı olarak da yerleşimlerin büyümesi olağan bir gelişimdir. Nitekim henüz kentleşmenin başlamadığı, sulamanın ise gelişme aşamasında olduğu Erken ve Orta Kalkolitik’te yerleşim dağılımları, konumları ve büyüklükleri, daha fazla risk altında yaşamakta olan toplumlara işaret etmektedir. Anadolu’da ise Mezopotamya’daki gibi bir üretim zenginliğine ulaşmayı engelleyen doğal koşullar söz konusudur. Yukarıda da işaret edildiği üzere 200 mm’den fazla yıllık yağış alan bu bölgede sulamalı tarıma geçmek bir zaruret değildir. Ayrıca Anadolu’da tarımsal üretime uygun, örneğin Mezopotamya ve Mısır’daki gibi açık düzlükler yoktur. Bugün dahi Anadolu’nun toplam tarım toprağının aslında çok da fazla olmadığı bilinmektedir. Bundan başka, Anadolu akarsularının sulamacılığa elverişli olup olmadığı da tartışmalıdır. Genel olarak Türkiye nehirleri toprak getiren değil, toprak götüren nehirlerdir. Kıyılardaki delta ovaları ise Mısır ya da Mezopotamya düzlükleri ile karşılaştırılabilecek örnekler değildir. Dağlık bir bölge olması itibarı ile akarsu yatakları çoğunlukla oydukları vadilerden daha aşağıda akarlar ve o günün teknolojik imkanları düşünüldüğünde, irtifa farkı sulamanın bir seçenek olmasını engeller. Son olarak yaz ve kış mevsimleri arasındaki yağış ve sıcaklık farklarının burada Mezopotamya’daki gibi yılda bir kaç defa ürün almayı mümkün kılmadığı da açıktır.

Yağmura bağlı tarımda iklim salınımlarının tüm bir yıl için beklenen hasatı nasıl etkileyeceği de buna eklendiğinde, Anadolu topluluklarının neden küçük yerleşimlerde kaldığı anlaşılabilir. Kuzey Suriye’deki topluluklar zamanla daha stabil koşullarda zenginleşmeye başlarken, Anadolu’da küçük yerleşimlerde kalmayı sürdürmüşler ve olasılıkla ekonomik sistemlerinin sürdürülebilirliğini, esnek stratejilerle uzun süre

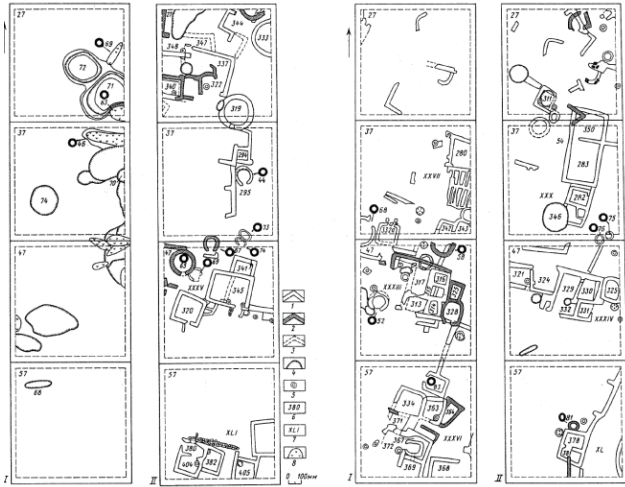
korumuşlardır. Ancak Anadolu daima çevre bölgelerle iletişim halinde olmuştur. Bu bağlamda Anadolu, Geç Kalkolitik Çağ ile birlikte Mezopotamya'da ortaya çıkan kentsel toplum ve ekonominin hammadde ihtiyaçlarına cevap veren birkaç bölgeden birisidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki baraj havzalarında 1970'li yıllardan beri yapılmış olan çalışmaların ortaya koyduğu tabloda bu ilişkiler açık bir şekilde görülmektedir.

Bu kültürel temasa rağmen, Mezopotamya örneğindeki yerleşim anlayışı Anadolu'nun kuzey bölgelerine girmemiştir. Bunun en önemli nedeni, Anadolu topluluklarının büyük üretim merkezleri haline gelmemiş olmasıdır. Önemli olarak nitelendirilen yerleşimler birer feodal merkezden fazlası değildir. Ancak bu feodal merkezler, bir şekilde döneminin dünya sistemine (Algaze, 1993) coğrafi konumlarına göre, doğrudan ya da belki çok dolaylı olarak eklenmiş bulunuyorlardı. Bu merkezlerde bulunan şeflikler bir şekilde uzaklardaki refah toplumunun etkilerine açıktılar. Her ne kadar Anadolu'daki Kalkolitik Çağ ticaret sistemleri hakkında çok şey söylemek mümkün olmasa da, bunu takip eden Eski Tunç Çağı'nın ortalarından itibaren, İç Anadolu'yu bir uçtan diğer uca geçerek Ege ve Suriye'yi birbirine bağlayan bir kervan yolunun varlığını ortaya koyan veriler mevcuttur (Efe, 2007). Çok daha gelişkin bir ekonomik altyapı ve ticari sistemin mevcut olduğu Eski Tunç Çağı, Anadolu'nun pek çok bölgesinde herhangi bir keskin bir farklılık olmaksızın, yerli Geç Kalkolitik üzerinde gelişmiştir. Aynı zamanda Anadolu'da devletleşme sürecinin de işlemeye başladığı bir dönem olan Tunç Çağı'nın sosyal ve ekonomik yapısının Kalkolitik Çağ temelleri üzerinde kurulduğunu kabul etmek gerekir.

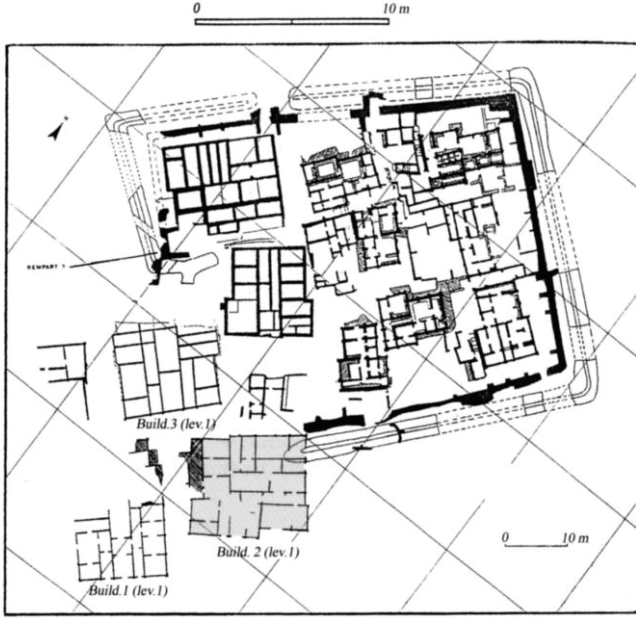
RESİMLER

Resim 1: Bernbeck (1994: 19; Abb.2) temel alınmıştır.

Resim 2: Yarıntepe I : A Erken tabakalar; B tabaka 10 ve 11 (Merpert ve Munchaev 1987: 5, fig.2;3

Resim 3: Yarımtepe I : A Erken tabakalar; B tabaka 10 ve 11 (Merpert ve Munchaev 1987: 5, fig.2;3)

KAYNAKÇA

- AKKERMANS, P.M.M.G., DUISTERMAAT, K. (1996), Of storage and nomads (with comments) R. Bernbeck, S. Cleuziou, M. Frangipane, A. Le Brun, H.J. Nissen, H.T. Wright, *Paléorient* 22(2), 14-44.
- AKKERMANS, P.M.M.G., SCHWARZ, G. (2003), *The Archaeology of Syria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ALGAZE, G. (1993), *The Uruk World System*, Chicago/ London: The University of Chicago Press.
- ANTHONY, D.W. (2007), *The horse, the wheel and the language: How the Bronze-age riders from the Eurasian steppes shaped the modern World*, Princeton: Princeton University Press.
- ARBUCKLE, B.S. (2012), Animals and inequality in Chalcolithic central Anatolia, *Journal of Anthropological Archaeology* 31: 302-313.

- BERNBECK, R. (1994), Die Auflösung der häuslichen Produktionsweise, Das Beispiel Mesopotamiens, Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- BERNBECK, R. (1995), Dörfliche Kulturen des keramischen Neolithikums in Nord- und Mittelmopotamien: Vielfalt der Kooperationsformen, Ed. K. Bartl, R. Bernbeck, M. Heinz Zwischen Euphrat und Indus. Aktuelle Forschungsprobleme in der Vorderasiatischen Archäologie. Hildesheim: Georg Olms, 28-43.
- BERNBECK, R. (2012), Multisited and modular sites in the Halaf tradition, Ed. O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans, J. Rogasch, Interpreting the late Neolithic of Upper Mesopotamia. Turnhout: Brepols, 51-61.
- CHILDE, G.V. (1958), Man makes himself, Newyork: The New American Library of World Literature.
- ÇEVİK, Ö. (2007), The emergence of different social systems in Early Bronze Age Anatolia, urbanisation versus centralization, Anatolian Studies 57, 131-140.
- DE JESUS, P.S. (1980), The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia, British Archaeological Reports: Oxford.
- DIAMOND, J. (2005), Guns, germs and steel. A short history of everybody, London: Vintage Books.
- DIAMOND, J. (2016), Düne Kadar Dünya: Eski Toplumlardan Ne Öğrenebiliriz? İstanbul: Akılçelen.
- DURU, R. (2008), MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesinin Altın Yılı. İstanbul: Suna-İnan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- EFE, T. (2007), The theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy the Early Bronze age period III in inland western Anatolia, Anatolian Studies 57, 47-64.
- FRANGIPANE, M. (2007), Different types of egalitarian societies and the development of inequality in Early Mesopotamia, World Archaeology 39 (2), 151-176.
- HALSTEAD, P. O'SHEA, J. (2004), Bad year economics: Cultural responses to risk and uncertainty, Cambridge: Cambridge University Press.
- LARSEN, C.S. (1995), Biological Changes in Human Populations, Annual Review Anthropology 24, 185-213.

KHAZANOV, A.M. (1994), *Nomads and the outside world*, Madison: University of Wisconsin.

KHAZANOV, A.M. (2009), Specific characteristics of Chalcolithic and Bronze age pastoralism in the Near East, Ed. J. Szuchman, *Nomads, tribes, and the state in Ancient Near East*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 119-127.

MENGER, C. (1968), *Gesammelte Werke, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre (1871)*

